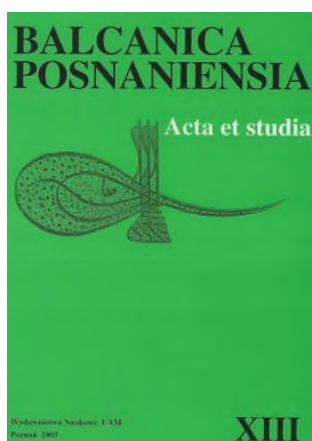

Stolicki Jarosław, *Powrót Podola do Polski*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 2003, t. 13, s. 135–148.

<https://doi.org/10.14746/bp.2003.13.11>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/52503>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

<http://bch.amu.edu.pl>

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024).

Total value of the project: PLN 247,236.00.

Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIwersYTET
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

POWRÓT PODOLA DO POLSKI

JAROSŁAW STOLICKI

ABSTRACT. Stolicki Jarosław, *Powrót Podola do Polski* (The return of Podolia to Poland). Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, XIII, Poznań 2003. Adam Mickiewicz University Press, pp. 135-147. ISBN 83-232-1275-9, ISSN 0239-4278. Polish text with a summary in French.

Jarosław Stolicki, Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego (Institute of History Jagiellonian University), ul. Gołębia 13, 31-007 Kraków, Poland.

Wojna toczona przez Rzeczpospolitą z Turcją po roku 1683 wykazała całkowity kryzys państwa. Przejawiał się on przede wszystkim w kryzysie ustroju, skarbowości, sztuki wojennej i dyplomacji. Od roku 1685 załamywały się kolejne wielkie plany Jana III, a w prowadzonych kampaniach Polska nie była w stanie odzyskać Kamieńca Podolskiego. W 1698 r. rokowania miały być prowadzone, opierając się na zasadzie *uti possidetis*, co groziło tym, że Polska nie odzyska stolicy Podola. Właściwie brak w polskiej historiografii przekonującego wyjaśnienia, dlaczego Porta oddała nie zniszczony Kamieniec. Podczas toczonych rozmów Stanisław Małachowski kategorycznie żądał zwrotu miasta i prosił o pomoc dyplomatów angielskich i austriackich albo weneckich i moskiewskich. Jego wystąpienia były przeważnie chłodno odbierane. Zmiana w stanowisku przedstawicieli Porty nastąpiła podczas trzeciej sesji, 18 grudnia 1698 roku¹. Dnia 26 stycznia 1699 r. zo-

¹ Pisali o tym K. Jarochoński, *Dzieje panowania Augusta II od śmierci Jana III do chwili wstąpienia Karola XII na ziemię polską*, Poznań 1856, s. 242-246; J. Wojtasik, *W przededniu traktatu karłowickiego. Stosunek Rzeczypospolitej i Augusta II do pokoju z Turkami*, KH, R. LXXVII: 1970, z. 2, s. 293-307; B. Dybaś, *Sejm pacyfikacyjny w 1699 r.*, Toruń 1991, s. 22-24. Do znanych w polskiej historiografii listów Stanisława Małachowskiego i Jana Pawła Gomolińskiego znajdujących się w dziale V AR i w kilku tomach 163a w APP w AGAD chciałbym dodać jeszcze dwa listy. W CDIAU w fondzie 254 (Tarłowie), opisie I, nr 190, k. 98-99 znajduje się list Gomolińskiego z Wiednia 5 X 1698 w którym wyraża on obawy, że podstawą przyszłego pokoju będzie zasada *uti possidetis*. Z kolei z listu Stanisława Potockiego do Stanisława Jabłonowskiego, z Gologur 28 XII 1698, przebiega zdumienie, ale i radość, że Turcy odstępują Kamieniec. Autor prosi hetmana o potwierdzenie tej wiadomości –

stał podpisany traktat w Karłowicach, na mocy którego Kamieniec został przez Turków opuszczony². Wiadomości o tym wydarzeniu dotarły do Warszawy około 10 lutego, a kilka dni później odbyła się rada senatu, podczas której kwestia ta zajęła sporo miejsca³. Zdecydowano o wysłaniu do Turcji jako ablegata starosty chełmskiego Stanisława Mateusza Rzewuskiego oraz o powołaniu komisarzy do odebrania Kamieńca Podolskiego. Zostali nimi: wojewoda kijowski, starosta generalny podolski Marcin Kątski, wojewoda podolski Franciszek Dzieduszycki, wojewoda bełski Adam Mikołaj Sieniawski, kasztelan śremski Adam Naramowski, podkomorzy halicki Aleksander Jan Potocki, starosta stężycki Adam Tarło, stolnik podolski Stefan Humiecki, wojewodzie podolski, dworzanin królewski Stanisław Józef Fredro, chorąży lwowski Jan Marcin Bogusz, stolnik łatyczowski Stanisław Makowiecki z Korony oraz hetman polny litewski Józef Bogusław Słuska, chorąży litewski Józef Czartoryski i starosta werbowicki Michał Puzyna z Litwy. Opiekę nad komisarzami miał pełnić hetman Stanisław Jabłonowski, który wyznaczył

CDIA Lviv, Fond 132 (Kolekcja listów), nr 886, k. 15-16. Trzeba także pamiętać o opinii zawartej w *Pamiętniku Jana Stanisława Jabłonowskiego wojewody ruskiego*, wyd. A. Bielowski, Lwów 1862, s. 64, 71, że to działania jego ojca zdecydowały o zmianie stanowiska Turcji i oddaniu przez nią Kamieńca. O rokowaniach również *Compendium legationis jw. jm. pana Stanisława Małachowskiego ... ad tractandam pacem z Portą Otomanską deputowanego komisarza plenipotentia posła ekstraordynaryjnego wielkiego*, BUAN Lviv, Fond 5 (Ossoliński) opys 1, nr 1254 I, k. 1-24 v. Tam także nie znajdujemy odpowiedzi na interesujące nas pytanie, rokowania w grudniu są przedstawione bardzo skrótowo.

² *Instrumentów traktatów pokoju zawartego między Majestatem Króla JM Polskiego a Cesarzem Turekim*, BN 6649, k. 128-129; *Punkta z Turkiem uczynione przez jm. pana Małachowskiego*, AP Kr., ADz.T 385, koperta 1699-1700; B. Czart. 193 nr 1; *Uniwersał ogłaszający pokój zawarty z Portą*, B. Czart. 1668, s. 277.

³ Rada senatu, B. Czart. 1696, s. 59-60, B. Czart. 193 nr 4; Instrukcja komisarzom 17 II 1699, B. Czart. 1668, s. 278-280 lub BUW 113, k. 36. Komisarze mieli przykazane odebrać Kamieniec z działami i amunicją, a po jego odzyskaniu wycofać się z forteczek wołoskich. Zebrani senatorowie byli przekonani, że ewakuacja Kamieńca rozpocznie się 1 marca i będzie trwać do połowy maja, List S. Jabłonowskiego do S. Szczuki 21 I 1699, AGAD, APP 163a, t. 28, s. 168-171 wyjaśnia, że były to sugestie Małachowskiego. Fredro znalazł się wśród komisarzy dzięki protekcji Hieronima Lubomirskiego, pisał on do Szczuki z interwencją za nim, w liście z 18 lutego m.in. argumentując to znajomością języka tureckiego przez wojewodzica, AGAD, APP 163, t. II, s. 99. Natomiast za Podolanami Boguszem i Makowieckim, którzy zostali dołączeni później optował hetman Jabłonowski, który podkreślał (zwłaszcza w odniesieniu do tego drugiego) znajomość Kamieńca i obecność w 1672 r. w czasie jego kapitulacji, List S. Jabłonowskiego do S. Szczuki, ze Lwowa 4 III 1699, AGAD, APP 163, t. I, s. 305-308. W kolejnym liście Jabłonowskiego pisanym ze Lwowa 11 III 1699 pojawiła się inna ważna kwestia. Hetman zauważył, że podwoły pod armatę i amunicję będą potrzebne nie tylko dla Turków, ale także do zaopatrzenia twierdzy po odzyskaniu, AGAD, APP 163, t. I, s. 465-468. O powołaniu komisarzy i wielu wydarzeniach nieocenione źródło S. Humiecki, *Relacja komisji in Anno 1699 circa evacuationem Kamieńca odprawionej jako i innych komisji... Stefana Humieckiego wojewodę podolskiego na sejmie walnym grodzieńskim in Anno 1718*, BJ 22436 III. Najdokładniej w polskiej historiografii omawia te kwestie M. Wagner, *Stanisław Jabłonowski (1634-1702). Polityk i dowódca*, Siedlce 1997, t. II, s. 216-217.

pierwszy ich zjazd we Lwowie na 1 marca. Termin ten okazał się całkiem nierealny z powodów obiektywnych; już wyjazd Rzewuskiego do Stambułu uległ przesunięciu, a to powodowało dalsze przeciąganie sprawy. Hetman zdecydował więc o odłożeniu zjazdu komisarzy na 15 maja w Okopach Św. Trójcy, gdzie miały im towarzyszyć oddziały wojskowe.

Dnia 27 marca odbyła się rada senatu⁴. Zgodnie z jej zaleceniem król wydał uniwersał do województwa podolskiego z rozkazaniem, by jego mieszkańcy dopomogli w ewakuacji Kamieńca (aneks I). Podobne listy wysłał on także do tamtejszych obywateli⁵. W tym czasie monarcha proponował jednak większe zaangażowanie Rzeczypospolitej przeciw elektorowi, czemu stanowczo sprzeciwił się hetman Jabłonowski, dla którego priorytetem było odzyskanie Kamieńca. Starania te podkreślił on w późniejszym liście do króla ze Lwowa 1 maja 1699 r. Zaakcentował przekazanie upominków dla wpływowych osób, aby twierdzą przekazano niezrujnowaną. Pisał o korespondencji z seraskierem Iussufem paszą, który przez sultana był wyznaczony do ewakuacji twierdzy. Zaznaczał w niej, że komisarze staną pod Kamieńcem 15 maja. Wydał także ordynanse dla 37 chorągwi, które miały ściągnąć w tym czasie pod Jazłowiec⁶.

W połowie maja komisarze, wielu egzulantów oraz zgromadzone oddziały stały się pod Okopami Św. Trójcy. Okazało się jednak, że Turcy nie mogą jeszcze zwrócić Kamieńca. Kahraman pasza kamieniecki tłumaczył się brakiem fermań od sultana. Seraskier natomiast zawiadomił Jabłonowskiego o zamieszkach wśród Tatarów i trudnościach ze ściągnięciem transportu⁷. Rozpoczęła się kolejna faza wymiany korespondencji, tym razem dotyczyła ona zwrotu twierdzy i jasyru zagarniętego przez Tatarów, którzy dokonali najazdu na ziemię halicką już po zawarciu pokoju. Dygnitarze polscy, a wśród nich szczególnie hetman Jabłonowski i starosta generalny podolski Kątski, pamiętali także o zabezpieczeniu prowadzonych prac pod względem wojskowym. Hetman w dniu 27 IV wydał ordynans,

⁴ B. Czart. 1696, s. 61. O koncepcjach króla pisze B. Dybaś, *Sejm pacyfikacyjny...*, s. 54-55; *Z Warszawy 3 IV 1699 r.*, B. Czart. 522, s. 561-562.

⁵ List króla do wojewody bełskiego, Czart. 1668 s. 286. Poniżej wzmianka, że identyczny list został wysłany do starosty halickiego, a z pewnością było ich znacznie więcej.

⁶ Wymiana korespondencji z królem jest dobrze znana AGAD, AR II, ks. 37, s. 96-99; AGAD, AR II, ks. 38, s. 80-84, BUAN Lwiv, fond 5 (Ossoliński), nr 2096, s. 95-97. Późniejsze listy do króla, Lwów 1 maja 1699, AGAD, AR II, ks. 37, s. 101-103; 3 maja, ibidem, s. 104-106; List Jabłonowskiego do S. Szczuki, z Mariampola 12 V 1699, AGAD, APP 163, t. I, s. 319-320. Hetman obawiał się planów tureckich przeniesienia załogi tureckiej z Kamieńca do Chocimia; M. Wagner, *Stanisław Jabłonowski...*, s. 216-218.

⁷ Listy S. Jabłonowskiego do S. Szczuki z Mariampola, 19 maja 1699, AGAD, APP 163a, t. 26, s. 951; 9 czerwiec, AGAD, APP 163, t. I, s. 321-322. *Kopia listu od hospodara moldawskiego z Jass 8 V 1699*, BUAN Lwiv Fond 5 (Ossoliński), nr 2096, s. 117; *Kopia listu od seraskiera El Hadzi Iusufa paszy do jm. pana krakowskiego*, 6 V 1699, ibidem, s. 113; List komisarzy do paszy kamienieckiego i respons na niego, ibidem, s. 117-119. Pisze o tych kwestiach w pięknych i cennych także szkicach A. Rolle (Dr Antoni J.), *Pod krzyżem*, w: tegoż, *Nowe opowiadania historyczne*, Lwów 1878, s. 41-43.

w którym wyznaczył 10 regimentów piechoty jako załogę twierdzy⁸. Miały one także stanowić asystę artylerii prowadzonej przez Kątskiego, który z urzędu nią dowodził. M. Wagner szacuje, że siły polskie zgrupowane pod Okopami Św. Trójcy liczyły ponad 2 tys. piechoty i tysiąc jazdy. Ta demonstracja zbrojna spowodowała sprzeciw Turków, którzy wymogli na komisarzach wycofanie się z dużą częścią wojska pod Żwaniec. Większość z nich wkrótce wyjechała na sejm do Warszawy.

Problem zwrotu Kamieńca zajął trochę miejsca podczas kampanii przedsejmowej, ale bardzo niewiele podczas obrad sejmu. W uniwersale podkreślono powrót Podola wraz z Kamieńcem i Ukrainy do starodawnych granic na cześć i chwałę bożą. W legacji dodano jedynie wzmiankę o konieczności wyprawienia do Porty, celem egzekucji ewakuacji miasta ablegata, a potem posła⁹. Sejmiki w bardzo niewielkim zakresie zajęły się problematyką Kamieńca: średzki, ruski, kijowski i czerski żądały jedynie, by został on obsadzony przez wojska koronne, a nie saskie. Problem ten nie wzbudził również zainteresowania podczas kampanii propagandowej. Należy jeszcze zwrócić uwagę na sejmik podolski. Przed zawarciem pokoju obradował on we Lwowie. Sejmik przedsejmowy w 1699 r. również miał się tam odbyć. Wzbudziło to kontrowersje wśród Podolan; chcieli oni limitować obrady do Kamieńca, czemu sprzeciwiali się inni (nie Podolanie, jak zaznaczył Kątski). Generał podolski poważnie obawiał się zerwania obrad i prosił Szczukę o powtórne uniwersały; tym razem zwołujące sejmik do Kamieńca¹⁰. Sejmik ten co najmniej dwukrot-

⁸ *Konotacja regimentów pieszych pod komendą jm. pana wojewody kijowskiego, generała podolskiego i artylerii koronnej dla prowadzenia artylerii do Kamieńca ordynowanych we Lwowie 27 IV 1699*, AP Kr., ADzT. 384 koperta: *Wojskowe Stefana Humieckiego*. Były to regimenty królewicza Jakuba, kasztelana krakowskiego Stanisława Jabłonowskiego, wojewody kijowskiego Marcina Kątskiego, wojewody belskiego Adama Sieniawskiego, podskarbiego wielkiego koronnego Hieronima A. Lubomirskiego, chorążego koronnego Aleksandra Jana Jabłonowskiego, krajczego koronnego Tomasza Działyńskiego, podkomorzego krakowskiego F. Lanckorońskiego, starosty winnickiego Marcina Kalinowskiego, starosty szczurowieckiego Aleksandra Cetnera. Inne źródło to: *Komput regimentów z brygady anno 1699 pod Okopami 7 IX 1699*, ibidem; List S. Jabłonowskiego do strażnika koronnego (S. Potockiego), 29 IV 1699, AP Kr., ADzT. 381, koperta: *S. Jabłonowski. Piszze o tym, wysoko oceniając postępowanie hetmana M. Wagner, Stanisław Jabłonowski...*, s. 218-219.

⁹ Kopiarz kancelarii: listy przedsejmowe, uniwersał, uniwersał na sejmiki powtórne, BUAN Lviv, Fond 5 (Ossoliński), nr 2096 II, s. 72-75; podobny wraz z instrukcją B. Czart. 1668, s. 293-302. Uchwały sejmików omówił B. Dybaś, *Sejm pacyfikacyjny...*, s. 74-90. W piśmie *Kopia listu od szlachcica do znajomego swego pisanego*, BUAN Lviv, Fond 5 (Ossoliński), nr 2096, s. 105-111 podkreślono zasługi króla dla odzyskania Kamieńca.

¹⁰ O sytuacji wśród Podolan informują kolejne listy Marcina Kątskiego do S. Szczuki z rękopisu AGAD, APP 163, t. I. *Ze Lwowa 8 IV 1699*, s. 473-482; *ze Lwowa 15 IV 1699*, s. 483-485; *we Lwowie 30 IV 1699*, s. 487; *pod Szańcem Św. Trójcy 23 V 1699*, s. 491-494; *w obozie pod Żwaniec 27 VI 1699*, s. 499. W liście z 30 kwietnia Kątski pisał „za przysłanie uniwersału wielce i uniżenie dziękuję WM. Panu, bo sami we Lwowie konieczni chcą posłów, a że nie takich jakich by moje województwo życzyło”. Są plany, aby sejmik wybrał posłów do króla i na sejm i limitował się, a instrukcję napisał po powrocie posłów od króla. Nie potrafię wyjaśnić czy słowa te znaczą, że Kątski otrzymał powtórny uniwersał z innym miejscem sejmiku, ponieważ ekspedycję podolską odebrał już przed 8 kwietnia. O obradach 5 maja, *ze Lwowa 6 maja*, BUAN Lviv, Fond 5 (Ossoliński) nr 261 s. 10. Posłowie na sejm

nie limitowano, najpierw 6 maja prolongowano obrady do Kamieńca na 24 dni (lub do 25 maja), a zakończył się ostatecznie w Okopach Św. Trójcy 21 czerwca.

Podczas obrad sejmu problem Kamieńca nie budził większych emocji. Dyskusja dotyczyła bowiem innych zagadnień, które wywoływały różne kontrowersje. W propozycjach od tronu podkanclerzy koronny K. Tarło przedstawił konieczność fortyfikacji Kamieńca. W wotach potwierdzali to prymas M. Radziejowski, S. Szczuka i bp warmiński A. Chr. Załuski. Natomiast bardzo ważne kwestie zawarto w konstytucjach sejmowych¹¹. Województwo i jego stolica zostały uwolnione na okres 10 lat od płacenia podatków. Potwierdzono wszystkie wcześniej nadane przywileje Kamieńca Podolskiego, do którego także wróciły jarmarki z Jazłowca. Zakazano mieszkania w mieście Żydom i dyzunitom. Zadeklarowano prace nad wzmocnieniem obronności twierdzy oraz zdecydowano, aby po śmierci M. Kątskiego, komendanta miasta, katolika i szlachcica, powoływać na trzy lata. Zobowiązano posiadających prywatne oddziały do trzymania swoich ludzi w posłuszeństwie oraz podjęto kilka uchwał w drobnych sprawach gospodarczych. Druga konstytucja zobowiązywała wszystkich do oddawania cudzych poddanych zbiegłych na czas wojny. Chłopi nie mieli być przyjmowani na swobody, a ich właścicielom dano prawo interwencji w trybunałach¹².

Podczas posejmowej rady senatu nieco uwagi poświęcono kwestiom doraźnym. Senatorowie podjęli decyzje w sprawie ekspedycji posła do Porty, znalezienia funduszy dla Rzewuskiego, komisarzy oraz na upominki dla hospodara wołoskiego i kilku dostojników tureckich, a także wyznaczenia prowiantu dla fortec, a potem dla praesidium kamienieckiego, na które miano obrócić sumy przeznaczone na Przemyśl i Lwów¹³.

Należy jeszcze zwrócić uwagę na jeden problem, który pojawił się kilka lat wcześniej, ale ze szczególną siłą wystąpił po pokoju karłowickim. Wiele osób, nie

zostali wybrani 21 czerwca. Zostali nimi stolnik podolski Stefan Humiecki, stolnik latyczowski Stanisław Makowiecki, marszałek sejmiku książę Michał Wiśniowiecki, starosta stężycki Adam Tarło, chorąży trembowelski Stanisław Dzieduszycki i podczasz trembowelski Stanisław Telefus. O tym, że sejmik obradował na Podolu, a nie we Lwowie zdecydowało przeświadczenie o szybkiej ewakuacji Kamieńca przez Turcję. Część z posłów od razu pojechała do Warszawy, inni czekali na zwrot miasta.

¹¹ B. Dybaś, *Sejm pacyfikacyjny...*, r. IV; diariusze sejmowe: B. Czart. 193, nr 23, AGAD, AR VI- II, 51a; Votum prymasa AGAD, AR II, ks. 37, s. 124-126. Konstytucje: *Libertacja województwa i miasta Kamieńca Podolskiego, O zbiegłych poddanych tegoż województwa podolskiego*, w: *Volumina legum*, Petersburg 1860, t. VI, s. 35.

¹² Problemem tym zajmował się M. Krykun, *K voposu zaselenosti Podolskogo vojevodstva v konce XVII v.*, Annales UMCS, sectio H: Oeconomia, II, 1968, s. 119-144; M. Krykun, *Materiali pro peresielennja narodnych mas z Podillija v ostannij cverti XVII st.*, Naukovo-informacijnyj bjuleten archivnoho upravlinnja URSS, 1964, z. 6, s. 63-68; M. Krykun, *Z istoriji mihracij naselennja na Ukrajinie v druhij polovyni XVII st.*, Visnyk Lvivskoho Derzavnoho Universytetu, seria istoryczna, vyp. 9, 1973, s. 78-88.

¹³ *Senatusconsilium postcomitale*, 17 VIII 1699, AGAD, AR II, ks. 37, s. 156-164; List M. Kątskiego do S. Szczuki, Szaniec Św. Trójcy 30 VIII 1699, AGAD, APP 163a, t. 28, s. 579-581.

tylko tych związanych z województwem podolskim, rozpoczęło starania o nadanie dóbr w województwie podolskim. Samuel Potocki ubiegał się o starostwo skalskie, które wakowało po śmierci podkomorzego podolskiego Hieronima Lanckorońskiego. Józef K. Szczuka kilkakrotnie pisał do S. Szczuki z prośbą o przyznanie mu jakiegoś starostwa w zamian za służbę na pograniczu. Szczególnie był zainteresowany Zynkowem lub starostwem skalskim. Marcin Kątski z kolei apelował za Puzyną, aby otrzymał on Matyjków pod Barem, który wakował jeszcze po hektorze kamienieckim Jerzym Wołodyjowskim. Żałował także, że nie zawiadomił go o śmierci starosty skalskiego, „ale któż się spodziewał, żeby ci kalwini, którzy mu assistebant i zdali się dość rozumni, mieli być tak nieostrożni, że zaraz nie pchnęli kuriera jakiego z tą nowiną, choć niepocieszną do WM. Pana¹⁴”. Wydaje się, że zmiany własnościowe na Podolu, które dokonały się między rokiem 1672 a 1699 są dość łatwe do odtworzenia. Wymaga to wydania drukiem kompletnych, dobrze zachowanych materiałów sądu komisarzkiego egzulantów podolskich oraz uwzględnienia zmian po 1699 r. na podstawie kilku zbiorów lwowskich i kijowskich. Jak zauważył K. Jarochowski, po długiej przerwie we władaniu ziemiami szlachta zapomniała przebiegu granic, co przyczyniło się do wielu sporów granicznych. Sporo procesów dotyczyło też chłopów, o których upomnieli się poprzedni właściciele¹⁵.

W czerwcu nastąpił przełom w sprawie ewakuacji Kamieńca, a w lipcu do Polski zaczęły napływać pomyślniejsze wiadomości. Polscy komisarze w większości wyjechali na sejm do Warszawy. Stamtąd ślali listy do Adrianopola, gdzie przebywali dostojnicy sułtańscy, Rzewuski oraz posłowie mediatorów. Bardzo duże znaczenie miały działania Rzewuskiego, który odbył wiele rozmów, zarówno z przedstawicielami Porty, jak i Anglii oraz Holandii. Temat ten zasługuje zresztą na osobne rozpatrzenie, tym bardziej że jest dobrze udokumentowany w źródłach¹⁶. Ostatecznie Turcy zgodzili się na ewakuację Kamieńca na początku września.

We wrześniu z Podola nadchodziły informacje o ewakuacji Turków z Kamieńca. Były wśród nich także wiadomości niepokojące, że miasto jest rujnowane, a muzułmanie wbrew traktatowi wywożą ludność chrześcijańską. Na pewno z miasta zostały wywiezione armaty i amunicja „do najmniejszego gwoźdźcia”. Być może

¹⁴ List M. Kątskiego do S. Szczuki, w obozie pod Żwańcem 27 VI 1699, AGAD, APP 163, t. I, s. 499-502; List M. Kątskiego do S. Szczuki, pod Szańcem Św. Trójcy 23 V 1699, ibidem, s. 491-494; List ze Lwowa 30 IV 1699, ibidem, s. 487-490; z obozu 25 VII 1699, ibidem, s. 507-508; Listy Józefa K. Szczuki, 9 III 1699, AGAD, APP 163a, t. 28, s. 273-275; 28 III 1699, ibidem, s. 209-210; 18 IV 1699, ibidem, s. 291; Listy S. Potockiego do S. Szczuki, Okopy Św. Trójcy 18 V 1699, ibidem, s. 708-710; 9 V 1699, ibidem, s. 743-744. Z kolei Marcin Kierski informował S. Szczukę, że król obiecał już dużą część Podola wojewodzie bełskiemu A. Sieniawskiemu i staroście halickiemu J. Potockiemu, ibidem, s. 692-704.

¹⁵ K. Jarochowski, *Dzieje Polski...*, s. 261.

¹⁶ Podstawowe materiały do tego tematu znajdują się w następujących zbiorach: *Relacja komisji in Anno 1699...*; AP Kr., ADzT. 385; AGAD, AR II, ks. 37, 38; t. 26 i 28 w AGAD APP 163a oraz BUAN Lviv fond 5 (Ossoliński) nr 2096.

właśnie dlatego Turcy zwlekali z opuszczeniem twierdzy, bo pragnęli dokładnie przeprowadzić ewakuację. Jak ustalił bowiem D. Kołodziejczyk, opierając się na źródłach znajdujących się w Stambule, przygotowywano się do niej od marca¹⁷. Polacy zastali Kamieniec całkowicie wyludniony. Ostateczne oddanie twierdzy miało nastąpić po otrzymaniu wieści o opuszczeniu przez Polaków forteczek mołdawskich. Nie odbyło się jednak bez zgrzytu, kiedy to wojewodzie podolski Fredro wdał się w awantury podczas ewakuacji Suczawy. Ostatnim transportem z Kamieńca wywożono białogłowy, natomiast Podolanie odbyli w Okopach Św. Trójcy jeszcze trzy sejmiki. Pierwszy raz zebrali się, aby wybrać deputata do Trybunału Koronnego. Wydaje się, że ten sejmik został limitowany do 19 września, kiedy połączono go z sejmikiem elekcyjnym podkomorzego podolskiego¹⁸. Dzień wcześniej pod laską księcia Michała Wiśniowieckiego odbył się sejmik elekcyjny pisarza ziemskiego, który był limitowany z 24 kwietnia. Nie wiadomo jednak jakim wynikiem się zakończył.

Dnia 21 września Kahraman pasza wysłał list do komisarzy polskich z propozycją spotkania¹⁹. Nazajutrz, we wtorek, odbyła się ceremonia przekazania kluczy do twierdzy. Janczarowie wyruszyli w stronę Dniestru, a Kahraman pasza wysłał po Polaków, z którymi spotkał się w namiocie. Byli tam obecni także Ibrahim pasza nikopolski i gospodar wołoski. Przeczytano kwity o odebraniu forteczek mołdawskich przez Turków i Kamieńca przez komisarzy. Po odczytaniu fermanu sułtańskiego przekazano klucze Kątskiemu. Generał podolski przekazał Kahramanowi paszy pierścień, ten zaś zrewanżował się uwolnieniem kilku więźniów, m.in. tłumacza –

¹⁷ D. Kołodziejczyk, *Ejalet kamieniecki. Podole pod panowaniem tureckim 1672-1699*, Warszawa 1994, s. 128-130. O działaniach tureckich w tym czasie *Relacja komisji in Anno 1699...*, s. H2. O stanie miasta: *Rewizja miasta Kamieńca 1700*, BUAN Lwiv, Fond 141 (Czołowski) nr 2409.

¹⁸ Jabłonowski pisał do Humieckiego ze Lwowa 23 IX 1699 „Contentem bardzo z elekcyjnej podkomorzego podolskiego i deputata na trybunał koronny”, AP Kr., ADzT. 381, koperta: *Jabłonowski*. Natomiast w liście Strutyńskiego do S. Szczuki z Kamieńca 19 IX 1699 czytamy: „Dnia wczorajszego był sejmik electionis podkomorzego w obozie wielkim u ichm. panów komisarzów pod namiotami, na którym stanął Pan Bogusz chorąży lwowski”. Poniżej zaś przekreślono nie mające sensu zdanie o sejmiku deputackim; AGAD, APP 163a, t. 28, s. 726-727. O sejmiku elekcyjnym pisarza L. Finkel, *Okopy Św. Trójcy*, Lwów 1889, s. 41; A. Rolle, *Pod krzyżem*, s. 49. Nie znamy żadnego pisarza podolskiego z tego roku, a sejmik ten nie został raczej zerwany, ponieważ Rolle na pewno wspominałby o tym. Żadnych informacji nie znajdujemy w CDIA Lwiv Fond 9 (księgi grodzkie lwowskie), opys 1, ks 475 (za rok 1699). Jest logiczne, że wygnańcy, których życie polityczne toczyło się w Okopach Św. Trójcy nie oblatowali już wpisów we Lwowie. Nie dokonali też oblat po odzyskaniu Kamieńca CDIAU Fond 38 (księgi grodzkie kamienieckie), opys 1, ks 37.

¹⁹ Zwrócił na to uwagę D. Kołodziejczyk, *Ejalet kamieniecki*, s. 130-131, tam też opis uroczystości. Pisali o tym także A. Rolle, *Pod krzyżem*, s. 48-67 i K. Jarochowski, *Dzieje panowania...*, s. 257-261; Ze źródeł należy wymienić: *Relacja komisji in Anno 1699*; O odebraniu Kamieńca wiadomości: Ze Lwowa 27 września 1699, dodatek w *Pamiętniku Jana Stanisława Jabłonowskiego*, s. 105-107 (jest to odpis z rękopisu 2096 w BUAN Lwiv Fond 5 (Ossoliński) i różne listy w AGAD APP, zwłaszcza List Strutyńskiego do S. Szczuki, Kamieniec 26 IX 1699, nr 163a, t. 28, s. 723-725.

Ormianina Stefana. Potem Turcy wyruszyli dużym pochodem z 260 armatami w stronę Dniestru, aby dotrzeć do fortec, do których ich przydzielono. Komisarze prosili ich wcześniej, by zostawili dwie bramy miasta zamknięte, a wychodzili z zamkową. Tam stanęły warty, a do twierdzy wkroczyli inżynierowie, aby dokonać dokładnej rewizji. Komisarze wrócili do obozu, natomiast duchowni przystąpili do rekuncyliacji kościołów. Ta musiała być poprzedzona ekshumacją ciał muzułmanów, które przeniesiono i pochowano za miastem. Należy zaznaczyć, że nie była to profanacja, lecz ekshumacja i takie określenie spotykamy w źródłach. Czynności te, które były prowadzone przez administratora kamienieckiego księdza Dłużewskiego trwały trzy dni: ściągano półksiężycy i wieszano krzyże oraz wystawiono bogato zdobiony ołtarz. W trakcie oczekiwań na wkroczenie do miasta, 24 września, komisarze przekazali swoje pełnomocnictwo staroście generalnemu podolskiemu (aneks II). Następnego dnia w piątek w katedrze odbyły się uroczystości, na które złożyła się odświętna msza z kazaniem, procesją i odśpiewaniem *Te Deum laudamus* oraz salwy z artylerii i broni ręcznej.

Po zakończeniu obchodów odbył się pierwszy sejmik w Kamieńcu po ponaddwudziestosiedmioletnim okresie wygnania²⁰ (aneks III). Sejmik ten oraz wcześniejsza o jeden dzień uchwała komisarzy stanowią początek procesu przekształcania Kamieńca Podolskiego w silną i dobrze ufortyfikowaną twierdzę. Kilka dni później hetman Jabłonowski wydał ordynans, w którym przydzielał do miasta oddziały mające stanowić jego załogę. Było to siedem regimentów piechoty – królewicza Jakuba pod dowództwem generała Koszkiela (pierwszy wkroczył do miasta), kasztelana krakowskiego S. Jabłonowskiego, markiza d'Arquien, generała Brandta, marszałka nadwornego koronnego Józefa Karola Lubomirskiego, kasztelana elbląskiego Jana Chr. Czapskiego i krajczego koronnego Tomasza Działyńskiego; trzy chorągwie kozackie – starosty rzeczyckiego Andrzeja Rzeczyckiego, starosty radoczyckiego Stanisława Derszniaka i chorążego horodelskiego Mikołaja Radeckiego oraz kompania dragońska artylerii koronnej dowodzona przez wojewodę kijowskiego Kątskiego²¹. Od początku rozpoczęły się też prace mające na celu wzmocnienie fortyfikacji, o co upominała się szlachta podolska²². Po uroczystościach komisarze opuścili miasto, w którym pozostał jedynie M. Kątski.

²⁰ O sejmiku wspomina błędnie A. Rolle, *Pod krzyżem*, s. 63, List Strutyńskiego do S. Szczuki 26 IX 1699; List M. Kątskiego do S. Szczuki, w Kamieńcu 26 IX 1699, AGAD, APP 163, t. I, s. 521-523.

²¹ Ordynans kasztelana krakowskiego S. Jabłonowskiego, Lwów 4 X 1699, CDIAU, Fond 38 (księgi grodzkie kamienieckie), ks 37, k. 12v-13; Ordynans S. Jabłonowskiego dla chorągwi pancerniej pana Radeckiego chorążego horodelskiego; Żąda, aby „poszedł zaraz z chorągwią na praesidium Kamieńca i tam we wszystkim słuchał komendy i dyspozycyjej tak długo naznaczenia miejsc na kwatery, jako też we wszelkich do komendy należących okolicznościach jm. pana wojewody kijowskiego”, 4 X 1699, AP Kr., ADzT. 384. W liście bez daty i adresata Jabłonowski wyjaśniał swoje działania; wycofał z twierdzy regiment wojewody bełskiego, kazał sprowadzić do Kamieńca armaty i amunicję z twierdz wołoskich i podolskich. Pisał również, że król powoła komisję w sprawie roszczeń posiadaczy gruntów, które Turcy przygotowali do obrony, AP Kr. ADzT. 381, koperta: *Jabłonowski*.

²² Senatus consilium w Warszawie 18 maja 1700, B. Czart. 534, s. 1-8.

Na podkreślenie zasługuje jeszcze jeden ważny aspekt tych wydarzeń. W czasie przejmowania miasta próbował się do niego dostać biskup prawosławny Józef Szumlański, który chciał dokonać rekoncylacji cerkwi św. Jana. Komisarze, powołując się na konstytucję sejmu, nie udzielili mu zgody. Nie pomogła interwencja króla, który miesiąc wcześniej zwrócił się do komisarzy ze wstawiennictwem za nim, „aby każdemu prawo i dobra tak jako przed inkursją nieprzyjacielską kto trzymał, oddane i dochowane było. Zaczynam zlecamy to..., aby... każdego circa iura et privilegia primitiva w mieście naszym Kamieńcu zachowali, nikogo krzywdzić nie dopuszczali..., a mianowicie rithus graeci (in praeiudicium prawa i konstytucyj) ludziom żadnej wiołencyjy czynić nie pozwalali... Osobliwie duchowieństwo eiusdem rithus graeci przy dawnych prawach trzymali i świątynie pańskie jako ante hostilitatem były in possessionem onych, oddali”²³. Szumlański musiał wycofać się z miasta, a cerkiew oddano przemyskim unitom²⁴ (aneks IV). Sytuacja w Kamieńcu była szczególnym potwierdzeniem dominacji i ofensywy katolicyzmu oraz braku tolerancji wobec prawosławia na kresach.

ANEKS I

Uniwersał do województwa podolskiego zalecający, aby supplementowano ewakuacją Kamieńca. Expeditio ex senatus consilio. Oretenus expeditio die XXVII Martii Varsoviae A.D. 1699

B. CZART. 1668, S. 285.

Wszem wobec i każdemu z osobna komu to wiedzieć należy osobliwie jednak wielm. senatorom, dygnitarzom, urzędnikom, rycerstwu, obywatelom i possessorom dóbr województwa podolskiego przy ofiarowaniu łaski Naszej Królewskiej do wiadomości podajemy. Ponieważ dobroć Boska przez traktat pokoju wiecznego z Portą przywraca znowu ad Corpus Reipublicae kraje podolskie i ukraińskie na wielką pociechę całej Ojczyzny, ale najosobliwiej na pożytek dziedziców i possessorów dóbr i włości tegoż województwa, tedy za rzecz słuszną i potrzebną ex senatus consilio uznawamy, aby ciż wszyscy, którzy dobrami, włościami i posesyjami w tym województwie gaudebunt do potrzeb terażniejszych publicznych evacuatii Kamieńca, jako też zaprowadzenia dział i amunicji powozem i sprzężajem za obwieszczeniem i rekwizycją wielm. wojewody kijowskiego, generała artylerji koronnej i komisarza Rzeczypospolitej skutecznie i bez wszelkiej trudności przykładali się i ludziom swoim w całej okolicy pogranicza tamtego będącym tę powinność

²³ List Augusta II do komisarzy, 22 VIII 1699, CDIA Lviv, Fond 5 (księgi grodzkie halickie) ks. 196, s. 2281-2282. Konwersja Szumlańskiego nie była wówczas jeszcze ogłoszona publicznie.

²⁴ Dwa źródła trochę różnią się w szczegółach. *O odebraniu Kamieńca wiadomości...*, *Relacja komisji in Anno 1699*. Popierał oczywiście taką postawę komisarzy prymas Radziejowski w liście do M. Kątskiego, Warszawa 8 VII 1700, AP Kr., ADzT. 380, papiery M. Kątskiego; Jak wynika z listu S. Jabłonowskiego do S. Humieckiego za prawosławnymi wstawiał się gospodarz mołdawski, AP Kr. ADzT. 381, koperta: *Jabłonowski*.

i posłuszeństwo nakazali, inaczej nie czyniąc z powinności swojej i dla potrzeby własnego województwa. Który to uniwersał Nasz należycie publikować zleciwszy, dla lepszej wiary ręką własną podpisałyśmy i pieczęć koronną rozkazaliśmy.

ANEKS II

Ordynacja komisji kamienieckiej ratione szanów, baterii i innych miejsc

AGAD, APP 341, s. 153-155; AGAD, APP 55, t. I, s. 344-345. Druk: *Relacja komisji in Anno 1699*, k. 12v.

My niżej podpisani odebrawszy ex vi tractatus carlovicensis Kamieniec Podolski w posesyją Rzeczypospolitej uznaliśmy rzecz być bardzo potrzebną, aby wszystkie miejsca ad defensionem tej fortecy przez Turków upatrzone jako to baterie, szanice, reduty były in usum publicum odebrane i konserwowane, possessores zaś fundi pro satisfactione ad Rempubicam odesłani. Za potrzebną aequalitater rzecz być sądzimy konserwacją i odebraniem ad necessitatem publicam hanów, to jest składów publicznych propter depositories et laboratoria przy fortecy potrzebne salvo recursu possessionum pro satisfactione ad Rempubicam. Niemniej za rzecz potrzebną być sądzimy do przedziej osiadłości miasta tego, aby jm. pan wojewoda kijowski jako generał podolski i według prawa dożywni tej fortecy komendant litigantes o place w mieście mógł rozsądzić sine appellatione, takowe zaś grunta, które by nie miały żadnych legitimos pretendentes powinien będzie jmc odbierać ad fiscum publicum do dalszej decyzji JKMci i Rzeczypospolitej. Co wszystko, że ex re widzimy być potrzebnego do konserwacji i prędkiego osadzenia tej fortecy na to z mocy naszej komisarzkiej dajemy pomienionemu jm. panu wojewodzie kijowskiemu jako generałowi podolskiemu facultatem salva Rzeczypospolitej ratihabitio. Na co się rękami własnymi przy pieczęciach naszych podpisujemy. Datum w obozie pod Kamieńcem die 24 IX 1699. Józef Bogusław Słuska kasztelan wileński hetman polny Wielkiego Księstwa Litewskiego, Franciszek Dzieduszycki wojewoda podolski, Adam Mikołaj Sieniawski wojewoda bełski, lwowski generalny rotmistrz starosta, Józef Książę Czartoryski chorąży Wielkiego Księstwa Litewskiego, Aleksander Jan Potocki podkomorzy ziemi halickiej, Adam Tarło starosta stężycki, Stefan Humiecki stolnik podolski, pułkownik artylerii koronnej, Stanisław Józef Fredro wojewodzie podolski, komisarz.

ANEKS III

Oblata Laudum Palatinatus Podoliae

CDIAU, Fond 38, opys 1, nr 37, k. 6v-8.

My rady, dygnitarze, urzędnicy i całe rycerstwo województwa podolskiego zjechawszy się na sejmik relationis do Kamieńca na dzień 25 września w deklaracji sejmowej naznaczony za zgodą jednostajną uchwaliliśmy niżej wyrażone punkty. A naprzód ordynowaliśmy w poselstwie do J. K. Mci p.n.m. wielm. ichm. panów Mikołaja Gołyńskiego sędziego ziemskiego podolskiego,

Wojciecha Lanckorońskiego skarbnika podolskiego, którzy ichm. odebrawszy instrukcją z rąk jo. ks. (Czartoryskiego), chorążego W. Ks. L. i marszałka koła naszego ea hac in aequalibus passibus obviam Panu i Przenajświętszej Majestatowi Pańskiemu weneracyi i podziękowaniu, że się tak sławna forteca i tak znaczne prowincyje sub auspiciis swego Pana wróciły, nam według punktów instrukcyj na sejmiku umówionych przełoży J. K. M. abominationem in locum sanctum in vestibulis plorantes sacerdotes kościoły bez przykrycia i ołtarzów, kapłanów bez prowizyj. Zalecą partes et necessitates publicas tak wielkiej fortecy et alia w instrukcyi fusius expressa. Ciz ichm. panowie posłowie jadąc do J. K. Mei p. n. m. wstąpią do Ks. jmci Michała Radziejowskiego kardynała i prymasa Królestwa Polskiego i przyniesionym podziękowaniem przez assidua studia in publicum donoszą desideria województwa naszego w instrukcyi sobie danej obszerniej wyrażonej łasce i pamięci ks. jmci wielce miłościwego pana. Wyprawiliśmy tudzież posłów do jw. pana Stanisława Jabłonowskiego kasztelana krakowskiego, hetmana wielkiego koronnego to jest ichmm. panów Stanisława Gruszeckiego łowczego czernihowskiego i jm. pana Krzysztofa Dulskiego chorążego roty pancernej jw. jm. pana strażnika koronnego, którzy ichm. donoszą (przy oddanym podziękowaniu za wszystkie prace i starania) vota urbis i całego województwa in sinum laskawej opieki całego województwa według instrukcyi sobie danej. Descedimus potym stosując się ad tenorem novellae legis do obrania komisarza na trybunał skarbowy radomski do której funkcji zgodnymi głosami uprosiliśmy wielm. jm. pana Stefana z Rycht Humieckiego stolnika podolskiego, pułkownika artylerii koronnej, aby in illo subsollio jeżeli nie województwu zniszczonemu naszemu to przynajmniej całej Rzeczypospolitej pro sua activitate pomógł pracy in negotio tam grandi. Naznaczyliśmy przytym do rewizyi pewnych ksiąg miejskich, ale od Turków w Kamieńcu zostawionych, wielm. ichm. panów Stanisława Makowieckiego sędziego grodzkiego kamienieckiego, Stanisława Telefusa podczaszego trembowelskiego, którzy ichmć zrewidowawszy którzy pomienione księgi i one zapieczętowawszy zostawione in toto in securo loco do uczynienia relacyi województwa całego. Przy tym utrzymać województwo nasze powagę et reditum generalstwa podolskiego przyrzeka sobie, ab in vicem nie cierpieć żadnej awulsyi in dicionibus tego generalstwa, osobliwie w miastach antiquitus do generału tego należących, jako to w Łatyczowie i w Smotryczu i ktobykolwiek uprosiwszy sobie ad malam informationem partem aliquam z tego generału ważył się, dolo aut vi attentare possessionem na takowego całe województwo, ad instantiam jw. jmci pana Marcina z Kątów Kąskiego wojewody kijowskiego, podolskiego i artyleryi koronnego generała consurgere, deklaruje się. Że zaś przeciwko wyraźnym konstytucjom derogatom na blisko przeszłym sejmie iuribus et praerogationis generała podolskiego aby in posterum nie generał podolski, ale trzyletni jaki komendant zawiadywał kamieniecką fortecą, tedy przeciwko temu punktowi jako niesłusznemu et vetustiores leges evertenti jo. ks. jm., a marszałek koła naszego rycerskiego protestować się będzie powinien, a województwo nasze vigore tej protestacyi manu tenere dawniejsze prawo in iuribus et praerogationis generała podolskiego obliguje się. Te zaś wszystkie punkta zgodnie od nas namówione dla większej wagi i pewności zleciliśmy ks. jm. marszałkowi przy pieczęci swojej podpisać się i do grodu podać per oblatam. Działo się in loco consultationum solito w Kamieńcu w Kościele Farnym dnia dwudziestego piątego września roku tysiąc sześćset dziewięćdziesiątego dziewiątego. Józef książę Czartoryski chorąży Wielkiego Księstwa Litewskiego.

ANEKS IV

Deklaracja komisarzy w sprawie niedopuszczenia Szumlańskiego

AGAD, APP 82, t. A, s. 257.

Niżej podpisani komisarze J. K. Mci p. n. m. i całej Rzeczypospolitej do odebrania Kamieńca naznaczeni, deklarujemy i postanawiamy niniejszym skryptem. Ponieważ ledwie oschle prawo z ostatniego sejmu, przykazujące nie dopuszczać ullo modo intromisji schizmie w Kamieniec Podolski, zastaje nas w Kamieńcu functos jeszcze officio commissoriali staraliśmy się należycie exequi legem. Ale, że jm. książd Szumlański episkop lwowski mimo wiadomość naszą temerario ausu wdarł się do bram tej fortecy i chciał po cerkwiach kamienieckich iurisdictionem exercere, tedyśmy obesłali onego, aby abscedat ab urbe, jeżeli nie chce, abyśmy z nim jako cum violatore fortecy postąpili sobie. Co gdy go permovit, że dobrowolnie ustąpił z miasta constituimus między sobą wydać mu mandat pro invasione fortecy na sejm przysły, a jm. pana Szumlańskiego synowca i porucznika chorągwi jego pancernej pozwać pro complicitate actus do sądu hetmańskiego jw. jmcj pana kasztelana krakowskiego. Insuper upraszamy jw. jm. pana wojewodę kijowskiego jako generała podolskiego, aby in posterum nie dopuścił tu być w Kamieńcu jm. księdzu Szumlańskiemu episkopowi lwowskiemu et ullam iurisdictionem exercere i owszem upraszamy jm. pana wojewodę, aby adimplendo legem publicam oddał cerkiew ex nunc Świętego Iwana duchownym uniatom ritus Graeci, insze wszystkie cerkwie popieczętowawszy do dalszej dyspozycji Rzeczypospolitej. Która to nasza deklaracyja i dyspozycyja, aby tym ważniejsza była przy pieczęciach naszych rękami własnymi onę podpisujemy.

Datum w Kamieńcu 25 IX 1699.

[podpisy komisarzy]: Józef Bogusław Słuszk, Franciszek Dzieduszycki, Adam Sieniawski, Jan Potocki, Stefan Humiecki, Stanisław Fredro, Adam Tarło.

WYKAZ SKRÓTÓW

AGAD	–	Archiwum Główne Akt Dawnych
ADzT.	–	Archiwum Dzikowskie Tarnowskich w AP Kr.
AP Kr.	–	Archiwum Państwowe w Krakowie
APP	–	Archiwum Publiczne Potockich w AGAD
AR	–	Archiwum Radziwiłłowskie w AGAD
B. Czart.	–	Biblioteka Czartoryskich w Krakowie
BJ	–	Biblioteka Jagiellońska w Krakowie
BN	–	Biblioteka Narodowa w Warszawie
BUAN Lviv	–	Biblioteka Ukraińskiej Akademii Nauk im. W. Stefanyka we Lwowie
BUW	–	Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego
CDIA Lviv	–	Centralnyj Deržavnyj Istorycnyj Archiv Ukrainy we Lwowie
CDIAU	–	Centralnyj Deržavnyj Istorycnyj Archiv Ukrainy w Kijowie

LE RETOUR DE LA PODOLIE À LA POLOGNE

Résumé

La Pologne occupa la Podolie pendant la guerre de 1683-1698, mais elle ne parvint pas à reprendre Kamieniec Podolski. Cela n'arriva que par les traités de Carlovitz et fut plutôt le résultat d'un heureux concours de circonstances que d'un effort polonais.

En février 1699, on organisa une commission en vue de reprendre la ville des mains des Turcs et on envoya un messenger en Turquie afin de ratifier le traité. Cependant l'évacuation de Kamieniec fut retardée aussi bien à cause des facteurs objectifs qu'en résultat de l'attitude des dignitaires ottomans. Bien que ce problème ne fût pas important durant le débat de la Diète en 1699, on vota deux constitutions: la Podolie avec Kamieniec fut exempte d'impôts et la ville obtint les droits supplémentaires relatifs à sa population et à sa défense.

Après la signature de la paix, la noblesse de la Podolie qui, jusque là se rassemblait à Lvov, retourna en Podolie en voulant tenir la diétine à Kamieniec reconquis. Puisque l'évacuation trainait en longueur, on se rencontrait dans Okopy Świętej Trójcy où'au moins cinq diétines eurent lieu. Les Turcs quittèrent finalement Kamieniec Podolski le 22 septembre. La cérémonie religieuse liée avec la réconciliation de la cathédrale se déroula trois jours plus tard. Ce jour-là, après 27 ans de suspension, on organisa dans la ville la première diétine de la voïvodie. On mit aussi une forte garnison à Kamieniec Podolski où, peu après, on commença les travaux durant presque un siècle et qui firent de la ville une forteresse imprenable. Les paysans polonais fuyant les Turcs revenaient aussi en Podolie.